

Universitat de Barcelona

Departament de Física Fonamental

**EXPLICACIÓ ATOMÍSTICA DE FENÒMENS
FÍSICS RELACIONATS AMB EL PES, LA
CALOR I L'AIGUA, A TRAVÉS DE
DE RERUM NATURA DE LUCRECI**

Jesús M. Montserrat Sangrà

APÈNDIX B

CRONOLOGIA D'AUTORS ANTICS ESMENTATS I ALGUNS ESDEVENIMENTS HISTÒRICS

<u>ANYS¹</u>	<u>AUTORS</u>	<u>ESDEVENIMENTS</u>
s. IX-VI a.C.		Colonització grega de les illes egees i de la costa jònica. Fundació de ciutats gregues a les costes mediterrànies, entre elles a Sicília i al sud d'Itàlia.
s. VIII a.C.		Constitució de ciutats-estat a Grècia.
s. VIII a.C.	Homer	
s. VIII a.C.	Hesíode	
776 a.C.		Primers jocs olímpics.
753 a.C.		Fundació llegendària de Roma.
~625 - ~546 a.C.	Tales de Milet	
~611 - ~547 a.C.	Anaximandre	
~585 - ~524 a.C.	Anaxímenes	
~580 - ~497 a.C.	Pitàgoras	
~575 - ~475 a.C.	Xenòfanes	

¹ Les dades cronològiques d'aquest apèndix estan tretes principalment de Blázquez *et al.* (1989), Cordero *et al.* (1978), Eggers Lan i Juliá (1978), Epicuro (1994), Poratti *et al.* (1986), Roldán (1981), Serres (1991) i Ziegler *et al.* (1979). Respecte de la cronologia d'alguns autors antics hi ha grans divergències entre els estudiosos moderns; jo agafo les dates que em semblen més acceptades.

546 a.C.		Cirus, rei dels perses, conquereix la Jònia.
~ 544 - ~ 483 a.C.	Heraclit	
~ 540 - ~ 470 a.C.	Parmènides	
525 - 456 a.C.		Èsquil; teatre.
~ 500 - 428 a.C.	Anaxàgoras	
499 a. C.		Sublevació de les ciutats gregues de la Jònia contra els perses.
~ 496 - 406 a.C.		Sòfocles; teatre.
~ 492 - 432 a.C.	Empèdocles	
~ 490 - ~ 430 a.C.	Zenó d'Èlea	
s. V a.C.	Melissos	
s. V a.C.	Leucip	
490 a.C		Els atenesos vencen els perses a Marató.
~ 484 - ~ 420 a.C.		Heròdot; història.
480 i 479 a.C.		Els grecs vencen els perses a Salamina i a Platea.
~ 480 - 406 a.C.	Eurípides	
~ 480 - ~ 410 a.C.	Protàgoras	
~ 480 - ~ 380 a.C.	Demòcrit	
~ 470 - 399 a.C.	Sòcrates	
~ 460 - ~ 377 a.C.	Hipócrates	
~ 458 - ~ 397 a.C.	Tucídides	
447 - 438 a.C.		Construcció del Partenó.
~ 445 - ~ 386 a.C.	Aristòfanes	

443 - 429 a.C.		Atenes és dirigida per Pèricles.
~ 435 - ~ 366 a.C.	Aristip de Cirene	
431 - 404 a.C.		Guerra del Peloponnès. Derrota d'Atenes.
430 - 429 a.C.		Pesta d'Atenes.
s. V-IV a.C.	Metrodor de Quios	
428/7 - 348/7 a.C.	Plató	
387 a.C.		Fundació de l'Acadèmia de Plató.
384 - 322 a.C.	Aristòtil	
~ 372 - 288 a.C.	Teofrast	
355 a.C.		Fundació del Liceu d'Aristòtil.
s. IV a.C.	Nausífanos	
342/1 - 271/0 a.C.	Epicur	
338 a.C.		Filip II de Macedònia ocupa Atenes després de la seva victòria a Queronea.
~ 334 - ~ 262 a.C.	Zenó de Cítion	
334 - 323 a.C.		Alexandre Magne conquereix l'Imperi Persa.
331 a.C.		Fundació d'Alexandria d'Egipte.
331/0 - 278/7 a.C.	Metrodor de Làmpsac	
s. IV-III a.C.	Hermarc de Mitilene	
s. IV-III a.C.		Euclides; matemàtiques.
~ s. IV-III a.C.	Diodor Cronus	
s. IV?-II? a.C.	Artemidor de Pàrium	

~ 310 - ~ 230		Aristarc de Samos; càlcul de distàncies terra-sol-lluna i diàmetres, teoria heliocèntrica.
~ 300 a.C.		Fundació de la <i>Stoa</i> de Zenó de Cítion.
~ 287 - 212 a.C.	Arquimedes	
s. III a.C.	Bolus de Mendes	
~ 276 - ~ 195 a.C.		Eratòstenes; càlcul exacte del meridià terrestre.
272 a.C.		Presa de Tarent pels romans.
264 - 241 a.C.		Primera guerra púnica.
~ 254 - ~ 184 a.C.		Plaute; teatre còmic llatí.
239 - 169 a.C.	Enni	
220 - ~ 130 a.C.	Pacuvi	
218 - 201 a.C.		Segona guerra púnica. Hanníbal venç a Itàlia però acaba essent vençut a Zama. Els romans comencen la conquesta d'Hispania.
212 a.C.		Presa de Siracusa pels Romans.
~ 194 - ~ 159 a.C.		Terenci; teatre còmic llatí.
~ 180 - 103 a.C.	Lucili	
s. II a.C.	Hiparc	
s. II - I a.C.		Els romans conquereixen Grècia i l'Orient mediterrani.
161 a.C.		Expulsió de filòsofs a Roma.
149 - 146 a.C.		Tercera guerra púnica. Els romans destrueixen Cartago i Corint.
~ 135 - ~ 51 a.C.	Posidoni	
133 i 121 a.C.		Morts dels germans Gracs, a Roma.

116 - 27 a.C.	Varró	
106 - 43 a.C.	Ciceró	
101 - 44 a.C.	Juli Cèsar	
s. I a.C.	Filodem de Gadara	
? - 42 a.C.	Siró	
~94 - ~55 a.C.	Lucreci	
~87 - ~54 a.C.	Catul	
~86 - 35 a.C.	Sal.lusti	
s I a.C.	Vitruvi	
~70 - 19 a.C.	Virgili	
73 - 71 a.C.		Sublevació dels esclaus dirigida per Espàrtac, a Itàlia.
65 - 8 a.C.	Horaci	
58 - 51 a.C.		Juli Cèsar conquereix la Gàl.lia.
50 - 45 a.C.		Guerra civil entre Cèsar i Pompeu.
27 a.C.		Comença el règim imperial a Roma en obtenir Octavi els títols de <i>Princeps senatus</i> i <i>Augustus</i> , i l'imperi proconsular.
~4 - 65	Sèneca	
23 - 79	Plini el Vell	
~50 - ~120	Plutarc	
79		Erupció del Vesuvi, que sepulta Pompeia i Herculà.
~90 - ~170		Claudi Ptolemeu; l'Almagest.
98 - 117		Trajà assoleix la màxima expansió territorial de l'Imperi Romà.

s. II	Pseudo-Plutarc	
s. II	Llucià	
~ 130 - ~ 200		Galè; medicina.
~ 155 - ~ 220	Tertul.lià	
s. II-III	Diògenes d'Enoanda	
s. II-III	Diògenes Laerci	
s. II-III	Sext Empíric	
s. II-III	Alexandre d'Afrodísia	
s. III		Crisi de l'Imperi Romà, amb freqüents sublevacions militars i invasions bàrbares.
212		Caracal.la dóna la ciutadania a tots els homes lliures de l'imperi.
s. III	Aquil.les Taci	
~ 260 - ~ 325	Lactanci	
~ 260 - ~ 340	Eusebi	
313		Constantí decreta la llibertat de cultes, en favors dels cristians, amb l'Edicte de Milà.
s. IV	Servi	
s. IV	Eustaci	
~ 345 - 420	Sant Jeroni	
~ 370 - ~ 429		Capel.la; erudició enciclopèdica.
395		Teodosi divideix definitivament l'Imperi Romà en dos.
s. V		Els germànics conquereixen l'Imperi Romà Occidental.

415		Els visigots comencen l'ocupació d'Hispania. Hipàtia d'Alexandria és assassinada per uns cristians.
476		Fi de l'Imperi Romà Occidental.
~ 480 - ~ 525		Boeci; erudició enciclopèdica.
~ 490 - ~ 556	Joan Filòpon	
s. VI	Simplici	
529		Justinià tanca l'escola neoplatònica d'Atenes.
537		Inauguració de Santa Sofia de Constantinoble.
~ 540		Sant Benet funda el monestir de Montecassino.
~ 570 - 636	Sant Isidor de Sevilla	

BIBLIOGRAFIA¹

- Actes del VIè Simposi* (1983). Secció Catalana de la S.E.E.C. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Actes du VIIIè Congrès* (1969). Association Guillaume Budé. Paris: Les Belles Lettres.
- AENOR (1987). *CDU. Clasificación decimal universal. Edición abreviada española*. Madrid: AENOR.
- AICHER, PETER J. (1992). "Lucretian Revisions of Homer". *The Classical Journal* **87**: 139-158.
- ALFANO CARANCI, LUCIANA (1984). *L'atomo nel lessico di Epicuro e di Lucrezio*. Napoli: Loffredo.
- ALFIERI, VITTORIO ENZO (1953). *Atomos idea*. Firenze: Felice Le Monnier.
- ALLEN, J. T.; ALEXANDER, W. H.; EDELSTEIN, L.; GREEN, W. M.; LINFORTH, I. M.; MACKAY, L. A.; SMITH, H. R. W. (ed.) (1950). *University of California Publications in Classical Philology*. Vol. XIII, 1944-1950. Berkeley · Los Angeles: University of California Press.
- L'Année Philologique* (1977-1994). Vol. 46-63. Paris: Les Belles Lettres.
- ANGELI, ANNA (1983). "Filodemo: le altre opere". A: *Συζήτησις* (1983), p. 595-617.
- ANTON, JOHN P.; KASTAS, A.; PREUS, ANTHONY (ed.) (1983). *Essays in Ancient Greek Philosophy*. 2 vol. Albany: State University of New York Press.
- ARISTÒFANES (1970). *Comèdies*. Vol. II (*Les Bromes*). Text revisat i traducció de Manuel Balasch. Barcelona: Fundació Bernat Metge.

¹ Els noms dels autors, el títol, el lloc d'edició i l'editorial els reproduïxo tal com apareixen publicats; per això alguns autors surten amb el nom abreujat. De les obres clàssiques poso les diverses edicions consultades per mi.

- ARISTOTE (1926-31). *Physique*. Texte établi et traduit par Henry Carteron. 2 vol. Paris: Les Belles Lettres.
- (1965). *Du ciel*. Texte établi et traduit par Paul Moraux. Paris: Les Belles Lettres.
- (1966). *De la génération et de la corruption*. Texte établi et traduit par Charles Mugler. Paris: Les Belles Lettres.
- (1982). *Météorologiques*. Texte établi et traduit par Pierre Louis. 2 vol. Paris: Les Belles Lettres.
- ARISTÓTELES (1970). *Metafísica*. Edición trilingüe por Valentín García Yebra. 2 vol. Madrid: Gredos.
- ARISTOTLE (1962). *Meteorologica*. With an English Translation by H. D. P. Lee. London · Cambridge: William Heinemann · Harvard University Press. (1a ed.: 1952).
- (1966). *On the Soul. Parva naturalia. On breath*. With an English Translation by W. S. Hett. London · Cambridge: William Heinemann · Harvard University Press. (1a ed.: 1936).
- (1971). *On the Heavens*. With an English Translation by W. K. C. Guthrie. London · Cambridge: William Heinemann · Harvard University Press. (1a ed.: 1939).
- ARTIGAS, ESTER (1992a). "Aire i terra a Eurípides, a Pacuvi i a Lucreci". A: Artigas (1992b), vol. II: 151-155.
- (ed.) (1992b). *Actes del Xè Simposi de la Secció Catalana de la SEEC. Homenatge a Josep Alsina*. Vol. II. Tarragona: Diputació de Tarragona: 1992.
- ASMIS, ELIZABETH (1984). *Epicurus' Scientific Method*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- AVOTINS, IVARS (1980). "Alexander of Aphrodisias on Vision in the Atomists". *The Classical Quarterly* New series **30** (Continuous series **74**): 429-454.
- BAFFIONI, CARMELA (1980). "L'interpretazione alfieriana dell'indivisibilità degli atomi e l'atomismo del Kalam". A: Romano (1980), p. 553-559.
- BAILEY, CYRIL (1928). *The Greek Atomists and Epicurus*. Oxford: Clarendon Press.

- BAILLY, A. (1981). *Dictionnaire grec français*. Édition revue par L. Séchan et P. Chantraine. Paris: Hachette (1a ed.: 1894).
- BARBIERI, ALDA (1958). "Epicuro e le conquiste matematiche-astronomiche. Significato di una polemica". A: *Epicurea in memoriam Hectoris Bignone* (1958), p. 73-89.
- BARIGAZZI, ALDA (1958). "Il concetto del tempo nella fisica atomistica". A: *Epicurea in memoriam Hectoris Bignone* (1958), p. 29-59.
- BARRIO, JOSÉ (1961). "El "clinamen" epicúreo". *Revista de Filosofía* 78-79: 319-336.
- BAYET, JEAN (1970). *Literatura latina*. Barcelona: Ariel. (1a ed. en francès: 1965).
- BERGSTRÄSSER, GOTTHELF (1918). *Neue meteorologische Fragmente des Theophrast arabisch und deutsch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- BICKNELL, B.J (1983). "Atomic *Isotacheia* in Epicurus". *Apeiron* 17: 57-61.
- BIGNONE, ETTORE (1973a). "La dottrina epicurea del «clinamen»: sua formazione e sua cronologia, in rapporto con la polemica con le scuole avversarie". A: Bignone (1973b), p. 409-456. (1a ed.: *Atene e Roma* s. III, VIII (1940): 159-198).
- (1973b). *L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*. 2 vol. Firenze: La Nuova Italia. (1a ed.: 1936).
- BISWAS, ASIT K. (1970). *History of Hidrology*. Amsterdam-London: North-Holland Publishing Company.
- BLÁZQUEZ, JOSÉ MARÍA; LÓPEZ MELERO, RAQUEL; SAYAS, JUAN JOSÉ (1989). *Historia de Grecia Antigua*. Madrid: Cátedra.
- BLOCH, OLIVIER-RENÉ (1969). "État présent des recherches sur l'Épicurisme grec". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 93-138.
- BOAS, MARIE (1952). "The Establishment of the Mechanical Philosophy". *Osiris* 10: 412-541.
- BOGAARD, PAUL A. (1975). "The Status of Complex Bodies in Epicurean Atomism". *Studies in History and Philosophy of Science* 6: 315-329.
- BOLLACK, JEAN; LAKS, ANDRÉ (ed.) (1976). *Etudes sur l'Epicurisme antique*. Lille: Publications de l'Université de Lille III.

- BOLLACK, JEAN (1980). "La cosmogonie des anciens atomistes". A: Romano (1980), p. 11-59.
- BOLLACK, JEAN; BOLLACK, MAYOTTE (1983). "Temps, comme devenir (Lucrece I 464-482)". A: *Συζήτησις* (1983), p. 309-327.
- BOLLACK, MAYOTTE (1976a). "Momen mutatum (La déviation et le plaisir, Lucrece, II, 184-293)". A: Bollack i Laks (1976), p. 161-201.
- (1978). *La raison de Lucrece*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- BOYANCÉ, PIERRE (1963). *Lucrece et l'épicurisme*. Paris: Presses Universitaires de France.
- BRIEGER, ADOLF (1884). "Die Urbewegung der Atome und die Weltentstehung bei Leucipp und Demokrit". A: *Jaresbericht des Stadtgymnasiums zu Halle a/s* 16, p. 1-28. Halle: Heynemanschen Buchdruckerei.
- BUECHNER, K. (1969). "Horace et Épicure". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 457-469.
- CANTARELLA, R.; ARRIGHETTI, G (1972). "Il libro «sul tempo» (pherc. 1423) dell'opera di Epicuro «sulla natura»". *Cronache ercolanesi* 2: 5-46.
- CAPASSO, MARIO (1983). "Studi su Epicuro: parte seconda". A: *Συζήτησις* (1983), p. 447-523.
- CAPPELLETTI, ANGEL J. (1983). "Astronomía, meteorología y geología en Lucrecio". *Diálogos* 41: 117-141.
- CAUJOLLE-ZASLAWSKY, FRANÇOISE (1980). "Le temps épicurien est-il atomique?". *Les Études Philosophiques* 2/1980: 285-306.
- CICERO (1951). *De finibus bonorum et malorum*. With an English Translation by H. Rackham. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1914).
- (1971). *De senectute, De amicitia, De divinatione*. With an English Translation by William Armistead Falconer. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1923).
- (1979). *De natura deorum. Academica*. With an English Translation by H. Rackham. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1933).

- CICERÓ (1948-1950). *Tusculanes*. 3 vol. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- (1988). *La naturalesa dels déus*. Vol. I (Llibre I). Introducció, text revisat i traducció de Joan Manuel del Pozo. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- CICÉRON (1931). *Tusculanes*. Texte établi par Georges Fohlen et traduit par Jules Humbert. Paris: Les Belles Lettres.
- (1961). *Des termes extrêmes des biens et des maux*. Texte établi et traduit par Jules Marta. Paris: Les Belles Lettres.
- CICERONE (1943). *De finibus bonorum et malorum*. Con introduzione e note di Vincenzo Salvatore. Firenze: Barbèra.
- CIRUELO, JOSEP IGNASI (1983). "Els herois de Lucreci i Virgili". A: *Actes del VIè Simposi* (1983), p. 21-30.
- CLAGETT, MARSHAL (1981). *La scienza della meccanica nel medioevo*. Milano: Feltrinelli. (1a ed. en anglès: 1959).
- COHEN, BERNARD I. (1964). "'Quantum in se est': Newton's Concept of Inertia in relation to Descartes and Lucretius". *Notes & Records of the Royal Society of London* 19: 131-155.
- COHEN, MORRIS R.; DRABKIN I. E. (1975). *A Source Book in Greek Science*. Cambridge · London: Harvard University Press. (1a ed.: 1948).
- CORDERO, NÉSTOR LUIS; OLIVIERI, FRANCISCO JOSÉ; LA CROCE, ERNESTO; EGGERS LAN, CONRADO (1978). *Los filósofos presocráticos*. Vol. II. Introducciones, traducciones y notas. Madrid: Gredos.
- CRUZ HERNÁNDEZ, MIGUEL (1981). *Historia del pensamiento en el mundo islámico*. Madrid: Alianza Editorial.
- DALZELL, ALEXANDER (1973). "A Bibliography of Work on Lucretius, 1945-1972". *The Classical World* 66 i 67: 389-427 i 65-112.
- DAREMBERG, CH.; SAGLIO EDM. (dir.) (1896). *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*. Paris: Hachette.
- DELEGIDO, J.; CASELLES, V.; HURTADO, E. (1991). "Historia de las teorías de la evaporación. Parte I: de la Grecia antigua al siglo XVI". *Revista Española de Física* 5 (3): 51-57.

- DESCARTES, RENATI (1677). *Principia philosophiae* (p. 153-243: *Meteora*). Amstelodami: apud Danielelem Elsevirium.
- DEWITT, NORMAN W. (1941). "Epicurean kinetics". *Classical Philology* 36: 365-370.
- (1948). "Epicurus: his perpendicular Universe". *The Classical Journal* 44: 58-59.
- (1964). *Epicurus and his Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. (1a ed.: 1954).
- DIELS, HERMANN; KRANZ, WALTHER (1970). *Die Fragmente der Vorsokratiker*. 3 vol. Dublin/Zürich: Weidmann. (1a ed.: 1903).
- DI GIOVINE, CARLO (1983). "Lucrezio". A: *Συζήτησις* (1983), p. 649-677.
- DIOGENES LAERCI (1988). *Vides dels filòsofs*. Traducció i edició a cura d'Antoni Piqué Angordans. 2 vol. Barcelona: Laia.
- DIOGENES LAERTIUS (1991). *Lives of Eminent Philosophers*. With an English Translation by R. D. Hicks. Cambridge-London: Harvard University Press. (1a ed.: 1925).
- DIOGENES OENOANDENSIS (1967). *Fragmenta*. Edidit C. W. Chilton. Leipzig: Teubner.
- DIOGENES OF OENOANDA (1971). *The fragments*. A translation and commentary by C. W. Chilton. London: Oxford University Press.
- EGGERS LAN, CONRADO; JULIÁ, VICTORIA E. (1978). *Los filósofos presocráticos*. Vol. II. Introducciones, traducciones y notas. Madrid: Gredos.
- EMERTON, NORMA E. (1984). *The Scientific Reinterpretation of Form*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- ENGLERT, WALTER G (1987). *Epicurus on the Swerve and Voluntary Action*. Atlanta: The American Philological Association.
- EPICUR (1975). *Lletres*. Text revisat, introducció i versió de Montserrat Jufresa. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- (1986). *Lletra a Meneceu i Màximes Capitals*. Edició i material didàctic: Rafael Ojeda Pereyra i Alicia Olabuenagua. Madrid: Alhambra.

- ÉPICUR (1971). *La lettre d'Épicure*. Par Jean Bollack, Mayotte Bollack et Heinz Wismann. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Epicurea in memoriam Hectoris Bignone* (1958). Genova: Istituto di Filologia Classica, Università di Genova.
- EPICURO (1967). *Opere*. Introduzione, traduzione e note di Graziano Arrighetti. Torino: Giulio Einaudi.
- (1973). *Opere*. A cura di Graziano Arrighetti. Torino: Einaudi. (Conté el text grec.) (1a ed.: 1960)
- (1974). *Opere*. A cura di Margherita Isnardi Parente. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese.
- (1994). *Obras*. Traducción, estudio preliminar y notas: Montserrat Jufresa. Barcelona: Altaya.
- EPICURUS (1975). *The Extant Remains*. With short critical apparatus, translation and notes by Cyril Bailey. Hildesheim · New York : Georg Olms. (1a ed.: 1926).
- ERNOUT, ALFRED; ROBIN, LÉON (1962). *Lucrece. De rerum natura. Commentaire exégetique et critique*. 3 vol. Paris: Les Belles Lettres. (1a ed.: 1925-1928).
- ERNOUT, A.; MEILLET, A. (1979). *Dictionnaire étimologique de la langue latine*. Paris: L. C. Klincksieck. (1a ed.: 1932)
- FAKRY, MAJID (1970). *A History of Islamic Philosophy*. New York and London: Columbia University Press.
- FARRINGTON, BENJAMIN (1968). *La rebelión de Epicuro*. Barcelona: Ediciones de Cultura Popular. (1a ed. en anglès: 1967).
- FERGUSON SMITH, MARTIN (1983). "A Bibliography of Work on Diogenes of Oenoanda (1892-1981)". A: *Συζήτησις* (1983), p. 683-695.
- FLORIO, RUBÈN (1994). "Lucreci. La naturalesa de les coses, I". A: Matas i Carbonell (1994), p. 149-183.
- FRENCH, ROGER; GREENAWAY, FRANK (ed.) (1986). *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*. London and Sydney: Croom Helm.

- FURLEY, DAVID J. (1967). *Two Studies in the Greek Atomists*. Princeton: Princeton University Press.
- (1983). "Knowledge of Atoms and Void in Epicureanism". A: Anton *et al.* (1983), vol. I, p. 607-619.
- GAFFIOT, FELIX (1934). *Dictionnaire illustré latin français*. Paris: Librairie Hachette.
- GARCÍA GUAL, CARLOS (1981). *Epicuro*. Madrid: Alianza Editorial.
- GIANNANTONI, GABRIELE (1980). "Aristotele, Diodoro Crono e il moto degli atomi". A: Romano (1980), p. 125-133.
- GIGANTE, MARCELLO (1980). "Atomisti antichi ad Est". A: Romano (1980), p. 91-124.
- GILBERT, OTTO (1907). *Die Meteorologischen Theorien des Griechischen Altertums*. Leipzig: Teubner.
- GIUSSANI, CARLO (1945). *Studi lucreziani*. Torino: Chiantore. (1a ed.: Lucreti (1896-1898), vol. I).
- GLARE, P. G. W. (ed.) (1985). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press. (1a ed.: 1982).
- GORDON, COSMO ALEXANDER (1985). *A Bibliography of Lucretius*. Suffolk: St Paul's Bibliographies. (1a ed.: 1962).
- GOTTSSCHALK, H. B. (1971). "Soul as Harmonia". *Phronesis* 16: 179-198.
- GRANT, EDWARD (1977). *Physical Science in the Middle Ages*. Cambridge *et al.*: Cambridge University Press. (1a ed.: 1971).
- GRIECO GENNARO, P. (1969). "La véritable théologie Épicurienne: Lucrèce et Virgile". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 363-365.
- GRIMAL, PIERRE (1969). "L'Épicurisme romain". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 139-168.
- (1963). "Lucrèce et son public". *Revue des Études Latines* 41: 91-100.
- HARRY, BRIGID (1970). "Epicurus: some Problems in Physics and Perception". *Greece & Rome Second Series* 17: 58-63.
- HERSHBELL, JACKSON P. (1987). "Democritus and the Beginnings of Greek Alchemy". *Ambix* 34: 5-14.

- HÉSIODE (1960). *Théogonie. Les travaux et les jours. Le bouclier*. Texte établi et traduit par Paul Mazon. Paris: Les Belles Lettres. (5a ed.).
- HESÍODE (1982). *Teogonia*. Versió catalana de Mª Pilar Alberich Mariné. Reus: Publicacions de l'Institut "Gaudí". (Edició interna de l'institut).
- HESIODO (1986). *Teogonía. Trabajos y días. Escudo. Certamen*. Introducción, traducción y notas: Adelaida y María Angeles Martín-Sánchez. Madrid: Alianza Editorial.
- HIPÒCRATES (1976). *Tractats Mèdics*. Vol II (*Aires, aigües i llocs*). Text revisat i traduït per Josep Alsina. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- HOMER (1967). *The Iliad*. 2 vol. With an English Translation by X. T. Murray. London · Cambridge: William Heinemann · Harvard University Press. (1a ed.: 1924-1925).
- (1976-1980). *The Odyssey*. 2 vol. With an English Translation by X. T. Murray. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1919).
- (1978). *La Ilíada*. Traducció poètica per Miquel Peix. Barcelona: Alpha.
- HOMÈRE (1972-1982). *Iliade*. 4 vol. Texte établi et traduit par Paul Mazon. Paris: Les Belles Lettres. (1a ed.: 1937-1938).
- HOMERO (1980). *Ilíada*. Introducción y notas de José Alsina. Barcelona: Planeta.
- (1982). *Odisea*. Traducción de Luis Segalá Estalella. Barcelona: Orbis.
- INDELLI, GIOVANNI (1983a). "Studi su Epicuro: parte prima". A: *Συζήτησις* (1983), p. 393-445.
- ISIDORI HISPALENSIS (1803). *Opera Omnia*. Vol. VII (*De natura rerum*). Recensente Faustino Arevalo. Roma: apud Antonium Fulgonium.
- Isis Cumulative Bibliography 1913-1965* (1976). Vol. III. Edited by Magda Whitrow. London: Mansell.
- Isis Cumulative Bibliography 1966-1975* (1985). Vol. II. Edited by John Neu. London: Mansell.
- Isis Critical Bibliography* (1986-1987). Philadelphia: Department of History and Sociology of Science, University of Pennsylvania.

- Isis Current Bibliography* (1988-1994). Edited by John Neu. Chicago: University of Chicago Press.
- JAMMER, MAX (1957). *Concepts of Force*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- (1961). *Concepts of Mass in Classical and Modern Physics*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- JONES, HOWARD (1989). *The Epicurean Tradition*. London and New York: Routledge.
- JUFRESA, MONTSERRAT (1975). "Sobre Filodemo". *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos* 9: 15-73.
- (coord.) (1994). *Saviesa i perversitat: les dones a la Grècia antiga*. Barcelona: Destino.
- KEEN, RALPH (1979). "Notes on Epicurean Terminology and Lucretius". *Apeiron* 13: 63-69.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. (1981). *Los filósofos presocráticos*. Madrid: Gredos. (1a ed. en anglès: 1966)
- KONSTAN, DAVID (1972). "Epicurus on "Up" and "Down" (Letter to Herodotus 60)". *Phronesis* 17: 269-278.
- (1979). "Problems in Epicurean Physics". *Isis* 70: 394-418.
- LACHMANNI, CAROLI (1850). *In T. Lucreti Cari De rerum natura libros Commentarius*. Berolini: Georgii Reimeri Impensis.
- LATERZA (ed.) (1981). *I presocratici. Testimonianze e frammenti*. Torino: Laterza. (1a ed.: 1969)
- LEDUC, CLAUDINE (1994). "Atena i l'olivera". A: Jufresa (1994), p. 117-146.
- LIEPMANN, HUGO CARL (1885). *Mechanik der Leucipp-Democrischen Atome*. Berlin: Gustav Schade.
- LLOYD, G.E.R. (1992). "Methods and Problems in the History of Ancient Science. The Greek Case". *Isis* 83: 564-577.
- LONGO AURICCHIO, FRANCESCA (1983). "Filodemo: la «retorica» e la «musica»". A: *Συζήτησις* (1983), p. 553-564.

- LONGRIGG, JAMES (1970). "'Ice of Bronze' (Lucretius i. 493)". *The Classical Review* New series vol. 20 (Continuous series vol. 84): 8-9.
- LUCCHETTA, GIULIO A. (1980). "La teoria del movimento presso gli atomisti". A: Romano (1980), p. 293-310.
- LUCRECI (1923-1928). *De la natura*. Text i traducció de Joaquim Balcells. 2 vol. Barcelona: Fundació Bernat Metge, Editorial Catalana.
- (1986). *De la natura*. Traducció i edició a cura de Miquel Dolç. Barcelona: Laia.
- LUCRECIO CARO, T. (1985). *De rerum natura. De la naturaleza*. Edición, introducción, traducción y notas de Eduard Valentí Fiol, revisadas por José-Ignacio Ciruelo Borge. Barcelona: Bosch. (1a ed. amb aparat crític del text llatí: 1962, Barcelona: Alma Mater.)
- LUCRETI CARI, T. (1850). *De rerum natura*. Carolus Lachmannus recensuit et emendavit. Berolini: Georgii Reimeri Impensis.
- (1896-1898). *De rerum natura*. Revisione del testo, commento e studi introduttivi di Carlo Giussani. 4 vol. Torino: Hermanno Loescher. (Reedició dels llibres I i II de *De rerum natura*: 1939, Torino, Chiantore. Reedició del llibre V revisat per Ettore Stampini: 1929, Torino, Chiantore.)
- (1966). *De rerum natura*. Edited with Prolegomena, Critical Apparatus, Translation and Commentary by Cyril Bailey. 3 vol. Oxford: Clarendon Press. (1a ed.: 1947).
- MACKAY, L. A. (1950). "Notes on Lucretius". A: Allen *et al.* (1950), p. 433-445.
- (1956). "Notes on Lucretius". *American Journal of Philology* 57 (1): 61-67.
- MARX, CARLOS (1971). *Diferencia de la filosofía de la naturaleza en Demócrito y en Epicuro*. Madrid: Ayuso.
- MASSA POSITANO, LIDIA (trad.) (1969). *Epicurea*. Padova: CEDAM.
- MATAS, BÀRBARA; CARBONELL, JOAN (coord.) (1994). *Classinosi*. Barcelona: La Magrana.
- MAU, JÜRGEN (1954). "Raum und Bewegung zu Epikurs Brief an Herodot 60". *Hermes* 82: 13-24.

- MCCORMMACH, RUSSELL (1988). "Henry Cavendish on the Theory of Heat". *Isis* 79: 37-67.
- MEINEL, CHRISTOPH (1988). "Early Seventeenth-Century Atomism. Theory, Epistemology, and the Insufficiency of Experiment". *Isis* 79: 68-103.
- MELSEN, ANDREW G. VAN (1952). *From Atomos to Atom. The History of the Concept of Atom*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- MERLAN, PHILIP (1969). "L'Univers discontinu d'Épicure". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 258-263.
- METTE, HANS JOACHIM (1979). "Epikuros 1963-1978". *Lustrum* 21: 45-116.
- MIDDLETON, W. E. KNOWLES (1965). *A history of the Theories of Rain*. London: Oldbourne Book.
- MONTSERRAT, J. M. (1988). "Alguns aspectes de la física de l'atmosfera en el *De rerum natura* de Lucreci: els meteors aquosos". A: Navarro Veuillias (1988), p. 171-182.
- MONTSERRAT, JESÚS M.; NAVARRO, LUIS (1991). "The water cycle in Lucretius". *Centaurus* 34: 289-308.
- MONTSERRAT SANGRÀ, JESÚS M. (1992). *Índex d'idees de Lucreci*. 3 vol. Barcelona. (No publicat; es pot trobar al Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya).
- (1995). "Els llamps i la jubilació dels déus". *Auriga* 12: 8-10.
- MOUTSOPOULOS, EVANGHÉLOS (1969). "Le «clinamen», source d'erreur?". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 175-182.
- NAVARRO VEGUILLAS, LUIS (ed.) (1988). *Història de la física*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, CIRIT.
- O'BRIEN, D. (1977). "Heavy and Light in Democritus and Aristotle: two Conceptions of Change and Identity". *The Journal of Hellenic Studies* 97: 64-74.
- (1981). *Democritus Weight and Size*. Paris: Les Belles Lettres.
- (1982). "La taille et la forme des atomes dans les systèmes de Démocrite et d'Épicure". *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 172: 187-203.

- OROZ-RETA, J. (1969). "*Virgile et l'Épicurisme*". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 436-447.
- PAULY; WISSOWA, GEORG (1979). *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. München: Alfred Druckenmüller. (1a ed. 1894-).
- PERELLI, LUCIANO (1978). "Rassegna di studi lucreziani (1968-1977)". *Bollettino di studi latini VIII*: 277-308.
- PLATÓ (1962). *Diàlegs*. Vol. VII (*Fedó*). Text i traducció de Jaume Olives Canals. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- PLATON (1925). *Oeuvres completes*. Vol. X (*Timée. Critias*). Texte établi et traduit par Albert Rivaud. Paris: Les Belles Lettres.
- PLINI EL VELL (1925). *Història natural*. Text i traducció de Marçal Olivar. Vol. I. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- PLINY (1975-1979). *Natural history*. Vol. VIII (1975) (Libri XXVIII-XXXII): with an English translation by W. H. S. Jones. Vol. I (1979) (Praefatio, libri I-II) : by H. Rackham. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1938-1963).
- PLUTARCH (1986). *Moralia*. Vol. XIV (1086C-1147A) (*Non posse suaviter vivi secundum Epicuri. Adversus Colotem. An recte dicendum sit latenter esse vivendum. De musica*). With an English translation by Benedict Einarson and Phillip A. de Lacy. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1967).
- PORATTI, ARMANDO; EGGERS LAN, CONRADO; SANTA CRUZ DE PRUNES, MARÍA ISABEL; CORDERO, NÉSTOR LUIS (1986). *Los filósofos presocráticos*. Vol III. Introducciones, traducciones y notas. Madrid: Gredos. (1a ed.: 1980)
- PSILLOS, STATHIS (1994). "A Philosophical Study of the Transition from the Caloric Theory of Heat to Thermodynamics: Resisting the Pessimistic Meta-Induction". *Studies in History and Philosophy of Science* 25: 159-190.
- RAMBAUD, M. MICHEL (1969). "César et l'Épicurisme d'après les «Commentaires»". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 411-435.
- REESOR, MARGARET E (1983). "Anaxagoras and Epicurus". A: Anton *et al.* (1983), vol. II, p. 93-106.
- RIST, J.M (1972). *Epicurus, an Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- ROBERTS, LOUIS (1977). *A Concordance of Lucretius*. New York and London: Garland Publishing.
- ROCA MELIA, ISMAEL (1980). "Términos Lucrecianos para los conceptos de átomo y de los cuatro elementos". *Helmantica* 31: 363-382.
- ROCHOT, BERNAT (1944). *Les travaux de Gassendi sur Épicure et sur l'atomisme 1619-1658*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- RODRÍGUEZ DONÍS, MARCELINO (1989). *El materialismo de Epicuro y Lucrecio*. Sevilla: Secretaría de Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- ROLDÁN HERVÁS, JOSÉ MANUEL (1981). *Historia de Roma*. Vol I. La república romana. Madrid: Cátedra.
- ROMANO, FRANCESCO (ed.) (1980). *Democrito e l'atomismo antico*. Catania: Università di Catania.
- ROMEO, COSTANTINA (1979). "Demetrio Lacone sulla grandezza del sole (pherc. 1013)". *Cronache Ercolanesi* 9: 11-35.
- ROMEO, COSTANTINA (1983). "Filodemo: la «poetica»". A: *Συζήτησις* (1983), p. 565-583.
- RONCHI, VASCO (1965). "Rilievi a proposito dell'ottica di Tito Lucrezio Caro". *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*: 161-174.
- SAMBURSKY, SHMUEL (1971). *Physics of the Stoics*. London: Hutchinson. (1a ed.: 1959).
- (1987a). *The Physical World of the Greeks*. London: Routledge and Kegan Paul. (1a ed.: 1956). Traducció al castellà: (1990). *El mundo físico de los griegos*. Madrid: Alianza Editorial.
- (1987b). *The Physical World of Late Antiquity*. Princeton: Princeton University Press. (1a ed.: 1962). Traducció al castellà: (1990). *El mundo físico a finales de la antigüedad*. Madrid: Alianza Editorial.
- SARTON, GEORGE (1965). *Historia de la ciencia*. 4 vol. Buenos aires: Editorial Universitaria. (1a ed. en anglès: 1952-1959).
- SEDLEY, DAVID (1982). "Two Conceptions of Vacuum". *Phronesis* 27: 175-193.
- (1983). "Epicurus' refutation of determinism". A: *Συζήτησις* (1983), p. 11-51.

- SENECA (1971). *Naturales quaestiones*. With an English translation by Thomas H. Corcoran. London · Cambridge: William Heinemann · Harvard University Press.
- SÈNECA, L. A. (1956). *Qüestions naturals*. Text revisat i traducció de Carles Cardó. 3 vol. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- SENECAE, L. ANNAEI (1979). *Naturales quaestiones*. Texto revisado y traducido por Carmen Codoñer Merino. 2 vol. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- SERRES, MICHEL (1984). *La naissance de la physique dans le texte de Lucrèce*. Paris: Les Éditions de Minuit. (1a ed.: 1977). Traducció en italià: (1980). *Lucrezio e l'origine della fisica*. Palermo: Sellerio editore.
- (ed.) (1991). *Historia de las Ciencias*. Madrid: Cátedra. (1a ed. en francès: 1989)
- SEVA LLINARES, ANTONI (dir.) (1993). *Diccionari llatí-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- SMITH, MARTIN F. (1976). "More new fragments of Diogenes of Oenoanda". A: Bollack i Laks (1976), p. 279-318.
- SOLANO DE AGUIRRE, FRANCISCO (1956). *El atomismo de Gassendi*. Barcelona: Porter.
- SORABJI, RICHARD (ed.) (1987). *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*. Ithaca and New York: Cornell University Press.
- SPOERRI, W (1969). "L'Épicurisme et la cosmogonie du Silène". A: *Actes du VIIIe Congrès* (1969), p. 447-457.
- STOCKER, ARTHUR FREDERICK (1948). "Atomic Theories Ancient and Modern". *The Classical Journal* vol. 43, n. 7: 395-400.
- Συζήτησις (1983). Studi sull'epicureismo greco e romano offerti a Marcello Gigante. Napoli: Gaetano .
- TERTULLIANI, QUINTI SEPTIMI FLORENTIS (1954). *Opera*. Pars II (Opera montanistica: *De anima*). Cura et studio J. H. Waszink. Corpus cristianorum, Series Latina, vol I. Thurnholti: Brepols.
- THEOPHRASTUS (1990). *Enquiry into Plants and Minor Works on Odours and Weather Signs*. With an English translation by Arthur Hort. 2 vol. Cambridge · London: Harvard University Press · William Heinemann. (1a ed.: 1916)

- TIGNER, STEVEN S. (1974). "Empedocles' Twirled Ladle and the Vortex-Supported Earth". *Isis* 65: 433-447.
- TORRACA, LUIGI (ed.) (1961). *I dossografi greci*. Padova: CEDAM.
- USENER, HERMANNUS (1966). *Epicurea*. Stuttgart: Teubner. (1a ed.: 1887).
- VIRGIL (1965). *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*. With an English translation by H. Rushton Fairclough. (1a ed.: 1916)
- VIRGILE (1983). *Bucoliques*. Texte établi et traduit par E. de Saint-Denis. Paris: Les Belles Lettres. (1a ed.: 1967)
- VIRGILI MARÓ, P. (1963). *Les geòrgiques*. Text revisat i traducció de Miquel Dolç. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- (1975). *Eneida*. Text revisat i traducció de Miquel Dolç. 2 vol. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- VITRUVÉ (1969-1973). *De l'architecture*. Libre IX (1969): texte établi, traduit et commenté par Jean Soubiran. Libre VIII (1973): texte établi, traduit et commenté par Louis Callebaut. Paris: Les Belles Lettres.
- VITRUVI, M. (1989). *D'arquitectura*. Traduit per: Esther Artigas, Empar Espinilla, Glòria Torres i Elena Benedicto. Barcelona: Agrupació de Fabricants de Ciments de Catalunya.
- VITRUVIUS (1970). *On architecture*. With an English translation by Frank Granger. 2 vol. Cambridge · London: Harvard University Press and William Heinemann. (1a ed.: 1934)
- VIZGUIN, VICTOR (1992). "Evolución de la idea de sustancia química en la antigüedad (II): el caso de Epicuro". *Llull* 15 (nº 29): 415-427.
- VLASTOS, GREGORY (1953). "Isonomia". *American Journal of Philology* 74, 4: 337-366.
- (1965). "Minimal Parts in Epicurean Atomism". *Isis* 56: 121-147.
- WACHT, MANFRED (1991). *Concordantia in Lucretium*. Hildesheim: Georg Olms.
- WAGNER, EWALD (ed. i trad.) (1964). *Der syrische Auszug der Meteorologie des Theophrast*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur.

- WARDY, ROBERT (1988). "Lucretius on what Atoms are not". *Classical Philology* 83: 112-128.
- WINSPEAR, ALBAN D. (1963). *Lucretius and Scientific Thought*. Montreal: Harvest House. Traducció al castellà: (1971). *Qué ha dicho verdaderamente Lucrecio*. Madrid: Doncel.
- WOLFF, MICHAEL (1987). "Philoponus and the Rise of Preclassical Dynamics". A: Sorabji (1987), p. 85-120.
- ZIEGLER, KONRAT; SONTHEIMER, WALTHER; GÄRTNER, HANS (1979). *Der Kleine Pauly*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. (1a ed.: 1975).
- ZIMMERMANN, FRITZ (1987). "Philoponus' Impetus Theory in the Arabic Tradition". A: Sorabji (1987), p. 121-129.
- ZIMMERSPITZ, ELEONORA (1928). "Quo modo Lucretius dogmata exemplis e natura et vita cotidiana petitis comprobaverit". *Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum* 31: 123-140.